

Психологічна складова визначення маніпуляції у гуманітарних науках

Ж. В. Буць

Київський національний лінгвістичний університет
Corresponding author. E-mail: jeannette@ukr.net

Paper received 07.02.19; Accepted for publication 11.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-18>

Анотація. У статті висвітлено думки щодо психологічних властивостей маніпуляції. Надано визначення маніпуляції як психологічного явища. Висвітлено точки зору науковців-психологів щодо природи маніпулятивного впливу. Описано види та стратегії маніпуляції у психологічному її розумінні. Охарактеризовано ті складові маніпуляції, що набувають окремого значення при вивченні цього явища у різних напрямках гуманітарної парадигми. Особлива увага приділена специфіці прояву маніпуляції з урахуванням психологічних механізмів її функціонування.

Ключові слова: маніпуляція, психологічне явище, маніпулятивний вплив, психологічна природа, гуманітарна парадигма.

Вступ. Маніпулювання стало у наш час настільки повсякденним, що ми припинили це помічати. Таке перевтілення відбувається за рахунок психологічних процесів, які посідають головну позицію у маніпулюванні. У кожному з нас живе маніпулятор, який постійно застосовує будь-які фальшиві хитрощі аби досягти для себе якоїсь вигоди.

Маніпуляція по суті своєї є моральним насильством, оскільки її єдина мета полягає в тому, щоб, полишаючись невідомим, розірвати автономію індивіда примусом. У цьому розумінні маніпуляція полягає у «проникненні в чийсь розум аби змінити думку чи спровокувати необхідну поведінку, але при цьому, він має не здогадуватися про те, що відбулося вторгнення у його свідомість» [5, с. 26].

Аналіз останніх публікацій. Явище маніпулятивного впливу на свідомість людини бере свої витoki з психології (С.Л. Доценко, S. Handelman, K. Hogan та ін.). Маніпуляція передбачає особливу здатність комунікатора оперувати вибором реципієнта без його згоди – і в цьому найзагальнішому тлумаченні термін набув поширення в психології. Зокрема, увагу дослідників у психологічному аспекті привертало маніпулювання масовою свідомістю (С.Г. Кара-Мурза, Р. Чалдини та ін.). Деякі науковці наполягають на особливостях маніпуляції як виду психологічного впливу, ґрунтуючись на її властивостях впливати на емоційний стан людини, його світогляд чи поведінку (Т.С. Кабаченко, Е. Шостром та ін.).

Психологічний вимір маніпуляції з'явився у XVIII столітті. До цього моменту йшлося про хитрощі, а у стародавньому світі існувала концепція «змішаності», яка відповідала технічній майстерності та здатності долати проблеми, проте психологічний вимір цих практик був просто проігнорований [4, с. 7]. Звернення до маніпуляції як психологічного явища пояснюється природою маніпулювання, яке відбувається коли поодинокі сигнали провокують прийняття помилкових рішень, що вигідні маніпуляторів. Об'єкт маніпулювання у цьому випадку механічно реагує на сигнал, не очікуючи пастки чи підступності. У цьому випадку відбувається експлуатація схильності до схем спрощеної поведінки, що засновані на стереотипах [5, с. 107]. Таким чином, маніпулювання розглядають як вид психологічного впливу, вправне виконання якого веде до скритого збудження в іншій людині намірів,

що не співпадають з його актуально існуючими бажаннями.

Психічні маніпуляції використовуються у політичних іграх, силових структурах, і призводять до психічного контролю над людиною. Іншими словами, це «зміна психічного стану індивіда іншою людиною, аби змусити першого зробити будь-що бажане іншим або підроблена згода» [8, с. 51].

Загалом у психології маніпуляцію розглядають як метод, що свідомо реалізується задля контролю або впливу на думку, вибір, дії людини, через владу або вплив. Методи ментального маніпулювання (свідомістю) спотворюють або спрямовують сприйняття реальності співрозмовником, використовуючи при цьому засоби спокуси, припущення, переконання, підкорення чи-то добровільного або за згодою. У XIX столітті у соціальній психології з'являється термін, що асоціюється із маніпулюванням – «привичаювання», яке позначає «існування фізіологічних або психічних умов, необхідних для виконання певного завдання» [4, с. 65].

За мету у запропонованій статті ми ставимо окреслити та описати психологічну складову функціонування маніпуляції у сучасній гуманітарній парадигмі.

Виклад основного матеріалу. Основне визначення маніпулювання як психологічного явища, на нашу думку, належить С.Л. Доценко, який вважає, що «маніпуляція – це вид психологічного впливу, майстерне виконання якого призводить до прихованого збудження у іншого намірів, що не співпадають з його актуально існуючими бажаннями» [1, с.59]. Вчений наголошує на низці особливостей, що притаманні маніпуляції. 3-поміж ознак маніпулювання виокремлюють: родову прикмету або сам психологічний вплив; відношення маніпулятора до співрозмовника як до засобу досягнення своїх цілей; намагання отримати односторонній вииграш; прихований характер впливу (як самого факту впливу, так і його направлення); використання психологічної сили, гра на слабостях; спонукання, мотивація; майстерність і спритність у здійсненні маніпулятивних дій [1, с. 58].

За засобами психологічного впливу і характером внутрішньоособистісних процесів вирізняють: маніпуляцію образами; конвенціональну маніпуляцію, до якої відносять соціальні сценарії, правила та норми поведінки людини; операційно-предметна сфера включає способи поведінки, структуру діяльності;

маніпулювання умовиводами здійснюється завдяки когнітивним схемам та пізнавальним процесам; експлуатація особистості розуміється у процесах мотивування, імітації прийняття рішення; і, нарешті, маніпуляція духовністю передбачає переоцінку цінностей, імітацію пошуку смислу [1, с. 214]. Якщо ми звернемося до маніпуляції у повсякденності, то неодмінно помітимо, що у той чи іншій ситуації використовуємо майже усі процеси психологічного впливу аби досягти своєї мети.

Оскільки усі індивіди у тій чи іншій мірі є маніпуляторами, сучасна гуманістична психологія наполягає на розвитку позитивного потенціалу цього явища, яке виражається у «самоактуалізації» (за А.Маслоу і К.Гольдштейном) [10, с. 237]. Тому виникає необхідність у маніпулюванні у сучасному суспільстві з потреб психологічного характеру.

У взаємодії з іншими людьми чи-то суспільством відбувається зміна суб'єктивних характеристик індивіда, до яких відносять потреби, поведінку, стосунки, тощо. У цьому розумінні виокремлюють стратегії психологічного впливу: імперативна, маніпулятивна, розвиваюча [3, с. 27]. У нашому дослідженні особливої уваги набуває саме маніпулятивна стратегія психологічного впливу. Вона визначається науковцем як одномірна, об'єктивна, що відображає монологічний погляд на людську природу, де людина наділена пасивними ролями, а унікальність її ества знеособлюється.

У психологічній парадигмі перш за все цікавить вчених природа маніпуляції. Основною причиною маніпулювання на думку Ф.Перлза вважається споконвічний конфлікт людини із самим собою, оскільки у повсякденному житті вона вимушена розраховувати як на себе, так й на оточення [11]. Тоді як Е.Фром наголошує на недовірі до інших, нездатності любити. Вчений вважає, що нормальні стосунки між людьми, то є любов, яка передбачає пізнання людини такою яка вона є, а також вшанування його істота [9, с. 126]. Ще одну причину маніпулювання запропонував американський психолог Дж. Б'юдженталь. На його думку ризик й невизначеність оточують нас, і в будь-яку мить з нами може трапитися будь-що. Тому людина почувається безпорадною, коли опиняється проти екзистенціальною проблемою [6]. Іншу причину маніпулювання розкрито у працях Дж. Хейлі, Е. Берна і У. Гласера, що погоджуються із думкою, що маніпулятор – це особистість, яка відноситься до людей ритуально, намагаючись при цьому уникнути інтимності у стосунках і скрутних ситуацій, оскільки відчувають себе повністю безпорадними, бояться тісних міжособистісних контактів.

Також існує думка щодо некритичного прагнення отримувати схвалення усіх і кожного, яка належить А. Елісу. Вчений вважає, що кожен з нас проходить життєву школу й убирає деякі аксіоми, за якими згодом перевіряє свої дії. Однією з таких аксіом, на думку американського психолога, є те, що нам необхідно отримати згоду усіх і кожного [7, с. 63-65].

Під ситуацією маніпулювання (у психологічній парадигмі) розуміють відносно стійке у певний проміжок часу співвідношення інтенцій людини та умов їхнього втілення. Зміна психологічної ситуації відбу-

вається чи-то при зміні намірів індивідуума, чи-то при переміні умов, що викликані активністю людини, інших осіб або об'єктивними обставинами.

Ступінь успішності маніпулювання в значній мірі залежить від арсеналу засобів психологічного впливу, якими користується маніпулятор, і наскільки він гнучкий в їх використанні. Цим постулатом користуються вчені при вивченні дискурсивного матеріалу з метою виявлення засобів маніпулятивного впливу.

Психологічною темою маніпулювання вважається проблема мішеней маніпулятивного впливу. Мішенями психологічного впливу називають такі психічні структури, на які впливає ініціатор, і що змінюються відповідно до мети. Так, деякі вчені пропонують розрізнати три групи мішеней впливу («психічних утворень» – термін за Т.С. Кабаченко): збудники активності, регулятори активності і психічні стани [2, с. 173-178]. Задля розширення класифікації мішеней психологічного впливу включають також когнітивні структури та операційний склад діяльності, до якої відносяться як внутрішні, так і зовнішні характеристики. Таким чином, загалом класифікація мішеней психологічного впливу складається з п'яти складових. Збудники активності, які розуміються як потреби, інтереси, схильність до чогось, ідеали. Регулятори активності, до яких включено смислові, цільові та операціональні настанови, групові норми, самооцінка, світогляд, переконання, вірування. Когнітивні (інформаційні) структури охоплюють знання про світ, людей, свідоцтва, що інформують людську активність. До операціонального складу діяльності входять засіб мислення, стиль поведінки, звички, вміння, навички, кваліфікація. З-поміж психологічних станів розрізняють фонові, функціональні, емоційні, тощо. Емоційний контакт полягає у співпереживанні, сприйнятті емоцій партнера як істотний елемент ситуації, входженні в емоційний резонанс із співрозмовником. Знакові форми контакту надбудовуються над сенсорними, але не співпадають із ними. Операціональний контакт передбачає розуміння змісту роботи, що виконує інша людина, значення засобів, які використовуються при спілкуванні, подання ефективного зворотного зв'язку [2, с. 231-246]. Така класифікація дає можливість пояснити маніпулятивний вплив окремих мовних елементів, що набуває значення у дослідженнях гуманітарного напрямлення.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже, підсумовуючи усе вищенаведене, можна зробити висновок, що все ж таки науковці вважають маніпулювання системою ігор, стилем життя. З одного боку, маніпулятивний вплив сприймають як окрему гру, мета якої уникнути скрутного становища, з іншого – сценарій життя, який регламентує усю систему взаємодії зі світом. Саме тому психологічна природа явища маніпуляції сприяє усебічному його аналізу у різних напрямках гуманітарної парадигми, з метою виявлення особливостей прихованого впливу у різних типах дискурсу зокрема.

Перспективним для подальших досліджень вважаємо вивчення художнього нарративного простору з метою виявлення у ньому маніпулятивних стратегій з урахуванням психологічної природи явища прихованого впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. Москва: ЧеРо; Юрайт, 2000. 334 с.
2. Кабаченко Т.С. Психология в управлении человеческими ресурсами. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 400 с.
3. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия. *Межличностное общение: невербальная коммуникация, мужской и женский стили общения, манипуляции в межличностном общении, аксиомы межличностной коммуникации, речь в межличностном общении.* / сост. Н.В. Казаринова, В.М. Погольши. Санкт-Петербург: Питер, 2001. С. 26-38.
4. Almeida F. de La manipulation. Paris : Presses Universitaires de France, coll. « Que sais-je ? », 2011. 127 p.
5. Breton P. La parole manipulée. Paris: La Découverte, Nouvelle, 2004. 220 p.
6. Bugental J. Psychotherapy Isn't What You Think: Bringing the Psychotherapeutic Engagement into the Living Moment. URL: <http://www.psychotherapy.net/article/bugental>. (дата звернення: 06.12.2018).
7. Ellis A. How to Control your Anxiety before it Controls you. Citadel Press, 2000. 260 p.
8. Esquerre A. La manipulation mentale : Sociologie des sectes en France. Fayard, coll. « Histoire de la pensée », 2009. 376 p.
9. Fromm E. The Heart of Man, its genius for good and evil. Lantern Books, 2010. 144 p.
10. Maslow A.H., Frager R. Motivation and Personality. New York: Harper and Row, 1987. 411 p.
11. Perls F. Gestalt Therapy: A nearly forgotten interview with Fritz Perls (the co-founder of Gestalt Therapy) by Adelaide Bry. URL: http://www.gestalt.de/english/fritz_perls.html. (дата звернення: 01.11.2018).

REFERENCES

1. Dotsenko E.L. Psychology of manipulation: phenomenons, mechanisms and protection. Moscow: TcheRo; Urite, 2000. 334 p.
2. Kabatchenko T.S. Psychology in human resource management. St. Petersburg: Peter, 2003. 400 p.
3. Kovaliov G.A. Three Paradigms in Psychology – Three Strategies for Psychological Impact. Interpersonal communication: non-verbal communication, male and female communication styles, manipulation in interpersonal communication, axioms of interpersonal communication, speech in interpersonal communication. / comp. N.V. Kazarinova, V.M. Pogolshy. St. Petersburg: Peter, 2001. P. 26-38.

Psychological component of the manipulation's definition in the humanities**Zh. V. Buts**

Abstract. The article gives an overview of the psychological properties of manipulation. The manipulation's definition as a psychological phenomenon is given. There are presented some scientists-psychologists points of view. Their ideas concern the nature of manipulative influence. This paper describes the types and strategies of manipulation in the psychological sense. It's highlighted the components of manipulation that are of particular importance in the study of this phenomenon in different directions of humanities. Particular attention is paid to the specificity of the manipulation's manifestation, taking into account the psychological mechanisms of its functioning.

Keywords: *manipulation, psychological phenomenon, manipulative influence, psychological nature, humanities.*